

**DĚJINY POLSKÉ LITERATURY V ZAHRANIČNÍM
SLAVISTICKÉM STUDIU**

Krystyna Kardyni-Pelikánová

Moji krátkou úvahu podnítila specifická úkolů a metodologických problémů, souvisejících s výukou literatury jiného národa. Slovesné výtvořiny takovéto literatury počítají zpravidla s domácím čtenářem, s jeho okruhem představ, zakotvených v domácí skutečnosti a tradici. Umělecké dílo transformované do nového prostředí, kde nutně dochází k proměně hierarchie hodnot, k nové konkretizaci u odlišných vnímatelů, může někdy narážet na nepochopení nebo vyvolat nedorozumění. Předcházíme tomu širším výkladem kulturního kontextu či srovnáním objasňovaných jevů s obdobnými fakty v národní nebo jiné zahraniční literatuře.

S podobnými nesnázi musí zápasit každý přednášející jinonárodní literaturu. V dnešní době však ve zvýšené míře musíme pamatovat i na další potíže a nebezpečí. Násilné ideologizační postupy a aprioristická dezinterpretace uplatňované někdy v literárním dějepisu v minulých desetiletích, nás nutí klást důraz na ty aspekty a aplikovat také teoretické a metodologické poznatky, které se dosud nestaly osou historického výkladu.

Při přípravě přednášek z polské literatury je třeba vzít v úvahu tři aspekty literárního dějepisu jinonárodní literatury:

1. teoretickometodologický
2. srovnávací
3. didaktický.

Poznaňský literární historik J. Ziomek zdůrazňoval, že "literární dějepis je mnohožánrovým oborem". A vývoj této vědecké disciplíny mu dává za pravdu. Již samo vymezení okruhu badatelských zájmů nebývá jednoduché; není stanoven jednou provždy, naopak neustále mění své dimenze a funkce. Jednou se v něm zdůrazňuje "techné" (tedy umělecká stránka díla a imanentní, na estetických proměnách založený vývoj literatury), jindy se do popředí dostávají otázky exprese písničného subjektu, nebo sociální determinovanost děl, případně problém komunikace mezi tvůrcem literárního artefaktu a jeho vnímatel. Literární dějepis je tedy spíše procesem nežli uzavřeným systémem, procesem, který k historismu, k vědomí neustálých proměn literárních norem a hodnot, k pozitivistickému kauzálnímu a genetickému hledisku, zdůrazňovanému od 19. století, přidal ve 20. století aspekt expresivní, strukturalisticko-funkcionalní, semiotický a receptivní. I při značném rozpětí v koncep-

cích a postupech literárněvědného bádání zachovává svou platnost metodologické stanovisko Felixe Vodičky z roku 1942, kdy vytyčoval tři hlavní složky slovesného výzkumu: vývoj literární struktury, genezi díla a proměny jeho recepce. Stále také platí, že literární dějepis je vědou o posloupnosti kauzálně spojených a kulturně podmíněných jevů a jejich celků (dílo, tvorba jednoho autora, epocha, směr, žánr), v nichž není možno důsledně oddělit genetiku od systematiky. Literatura se ve svém dějinném vývoji jeví (podle H. Markiewiczze) jako množina jevů a konstrukce zároveň; není to přímo systém, spíše systemoid, obsahující časově vyhraněné podsystémy (formace, epochy, období). Zdá se, že právě tento její charakter měl na mysli Kazimierz Wyka, když kladl provokativní otázku: "Literární dějiny jsou do značné míry dějinami smeti a odpadků. Jak z nich vyprostit to, čím se stojí za to zabývat? A jak se zabývat celým zbytkem, kterým nestojí za to se zabývat?"

Produktivní se stále zdá být uspořádání materiálu podle směrů a základních literárních druhů, neboť - připomeňme Markiewiczův názor - období je vlastně konfigurací směrů a směr je konfigurací žánrů. Při dnešní koexistenci různých metod literárního výzkumu, které jsou mnohdy komplementární, za nejlepší z možných postupů při výkladu literárních dějin považují uvážlivý syntetický či pluralistický přístup.

Základní jednotkou literárního procesu je dílo, které je událostí, jež vnáší do dobového literárního systému inovaci; proto by literární dějepis měl spojovat sledování literárního procesu s rozborem tvorby jednotlivých spisovatelů nebo jednotlivých děl, přinášejících nové mutace nebo revoluční změny. Zaměření výzkumu na dílo musí obsahovat tři základní složky: analýzu, interpretaci a hodnocení, které nám umožní hierarchizaci děl. Analýzou rozumím - shodně s J. Slawinským - rozbor nestandardního celku (díla) na standardní, opakovatelné a obměňovatelné prvky, které nám ozřejmí tvůrčí záměr, jeho volbu; k analýze také patří zjišťování vazeb mezi prvky jednotlivých rovin díla (Ingardenovská "tektonická", horizontální organizace díla) a mezi prvky jeho různých rovin (vertikální organizace).

Odpověď na otázku, jak je dílo vytvořeno, by nás měla přivést k jeho interpretaci, k osvětlení vztahu díla k existujícím konvencím a strukturám, tedy ke kontextovosti díla. Jelikož dlouhá léta se v tomto ohledu preferovala sociologická interpretace, bude záhodno klást důraz na interpretaci genologickou, hledat relace díla k současným a dřívějším prvkům významovým (scény, symboly, postavy, motivy, metaforika, žánrový systém, biografie autora) a také k cizím dílům. Samozřejmě vedle takto chápané interpretace je třeba vyvíjet snahu o interpretaci globálního smyslu díla, i když zde subjektivní prvek historicky zakotveného badatele sehrává důležitou roli, neboť hodnota záleží na historickém kontextu a je vždy hodnotou "pro někoho"; potencionálně sice v díle existuje, ale realizuje se teprve v procesu recepce, v němž historické normy podmiňují různé působity konkretizace díla.

Otázky různorodé kontextovosti díla nás nutí uplatnit hledisko srovnávací. Toto hledisko, jak zdůrazňoval Felix Vodička a také čelní představitelé české srovnávací školy jako Frank Wollman, Josef Hrabák, Karel Krejčí aj., nám umožní zdůraznit specifičnost vykládané literatury ve srovnání nejen s domácí literaturou, ale zároveň s jinými slovanskými nebo širše světovými literaturami.

V některých obdobích bude třeba tento široký záběr zužit na jistou kulturní zónu, zvláště v těch případech, kdy polské kulturní dění nelézá jistou obdobu (nebo doplnění) v literaturách jiné části této zóny, jmenovitě v české literatuře. Takovouto zvláštní kulturotvůrčí zónou je oblast střední Evropy, v níž docházelo k prolínání jevů z různých národních kultur a tradic. Tato oblast byla (jak na to upozornil Karel Krejčí) dějištěm dialogu, zjednodušeně nazývaného dialogem mezi Východem a Západem, který v různých obdobích přijímal různé podoby (dialog mezi rozdílnými křesťanskými rity, mezi germánsko-románskou Evropou a Slovanstvem, a v nedávné minulosti spíše svár než dialog mezi dvěma politickými soustavami: komunistickou a nekomunistickou). Tento aspekt se zdá být důležitý právě v dnešní době, kdy se střední Evropa stala dějištěm velkých politických a kulturních proměn, kdy se uvolnila od role periferie a od sovětotocentrismu a naopak přijala na sebe roli světového centra proměn, směřujících k nadnárodnímu evropskému společenství.

Jak se jeví - posuzována v rámci uvedených kritérií - polská literatura?

Karel Krejčí ve svém úvodu k Dějinám polské literatury napsal: "Polská literatura patří mezi nejvýznamnější literatury světa jak svým výrazným charakterem, tak svým velkým přínosem do pokladnice světové kultury. Je to zároveň literatura, která svým jazykem, duchem i osudy národa, které vyjadřuje, byla vždy co nejúže spřízněna s literaturou českou". Tato krásná slova zavazují i dnešní badatele polské literatury.

U počátků polských dějin se nachází fakt mimořádného významu a dlouhodobého působení: z Čech přichází do Polska křesťanství a české země se v jistém smyslu stávají prostředníkem v přisvojování mediteranni a evropské středověké kultury a vzdělanosti. Dvojzajčinnost polského středověkého písemnictví se zřejmou převahou latiny sice vede k dočasnému útlumu ústní tvorby, ale zároveň posiluje kontakt se západní kulturou. Česká literatura pomáhá Polákům ve vytváření děl v polském jazyce a vyvinutější český jazyk se u prahu renesance stává jazykem elity, výrazem kulturního vzestupu. Možnost přímého kontaktu s evropskou latinskou literaturou přinesla záhy zajímavé výsledky jak v polské tvorbě neolatinské, uznávané a někdy dokonce hodnocené na Západě (K. Janicki), tak i v rozkvětu slovesnosti vytvářené v polštině během renesančního období, kdy Polsko obohatilo světovou kulturu nejen v oblasti vědy (M. Kopernik), filozofie a společenského myšlení (A. Frycz-Modrzewski), ale i literaturou sensu stricto. V díle Jana Kochanovského, největšího tehdejšího slovanského básníka, se odráží jeho hluboce humanitní vztah k člověku a světu v novátorském básnickém

vyjádření (zvláště Treny jako skladba věnovaná vnitřnímu životu člověka, hoří otce po ztrátě dítěte, s níž se snaží vyrovnat filozoficky). V dramatu Kochanowského Odmítnutí řeckých vyslanců vidi belgický slavista C. Backvis důkaz pro svou teorii (akceptovanou i S. Skwarczynskou) o odlišném vývoji polského dramatu, které ve srovnání s tehdejšími evropskými scénickými díly spíše než z paradramatických forem církevních a lidových vyrůstá z rétoriky a gesta polských sněmů. Od Kochanowského vedla přímá cesta k osvícenské politické komedii a k velkolepé národní tragédii romantické a neoromantické.

I když se v renesanční době do jisté míry rozcházejí cesty polské a české literatury - a odlišná je také tempo jejího vývoje - přece i zde nacházíme společného polsko-českého autora (B. Paprocki) a společné tendence kladení etických otázek (Frycz-Modrzewski, Piotr Skarga).

Období baroka bývalo v dějinách polské literatury hodnoceno jako období poklesu vkusu a literárních hodnot. Avšak i zde novější výzkum objevuje hodnoty, které z našeho hlediska nejsou irelevantní. Mám na mysli vedle klasicizujícího baroka dvorského (A. Morsztyn) svérázný jev baroka sarmackého, které svou barvitostí, pestrostí, uměleckým využitím kontaktu s turecko-tatarským Orientem obohacuje celoevropské tendence, zkoncentrované v barokní estetické zásadě varietas. Tato obměněná baroka vědíme za tak svérázné paraliterární žánry jako silva rerum a paměti, v nichž se zapsala šlechtická kultura orálního projevu. Z těchto forem polská literatura čerpá od romantismu (gavenda) až k soudobému "přímému vyprávění" a afa-bulárním strukturám dnešní prózy. Baroko přineslo také vývoj tvorby dramatické, laické a náboženské epiky a teoretickou i literární reflexi (M. K. Sarbiewski).

Obdobím plně vyvinuté literatury je polské osvícenství. I když dodržovalo krok s Evropou (klasicismus, sentimentalismus), mělo spíše recepční rysy jak v pozíci, tak v próze a dramatu. Bylo obdobím velkého vnitřního napětí a košatosti literárního života (divadlo, časopisy, vědecké instituce, školství, "literární salóny" atd.). Obrodilo národ a imunizovalo ho pro nastávající období cizí nadvlády. Literatura se obohatila novými žánry (óda, satira, heroikomická poema, básnický list, bajka, komedie, publicistika, román). Není tedy divu, že na tuto literaturu navazovalo mezi jinými i české obrození. I když Západ projevoval tehdy o polskou problematiku velký zájem, evropského věhlasu dosáhl jen francouzsky psaný román Jana Potockého Rukopis nalezený v Zaragoze.

Polský romantismus v celoevropském kontextu zaujal originální a významné místo. Proti represivní síle Svaté aliance postavil nepřemožitelnou touhu po svobodě. Musil si odpovědět na otázku, jak může existovat národ zbavený samostatnosti. Priorita etických hodnot a vlastenecký étos mu pomáhal přelomit byronský existenční pesimismus a vytvořit zvláštní transcendentní: posmrtný život v národě a dějinách. V mikro- a makro-stylistice směru se promítal dialog a svár antinomii: příroda - historie, jedinec - společnost, svoboda - poroba, elitarismus - povšechnost, revoluce - restaurace. Polský romantismus

vytvořil velké bohatství forem a typ básníka-věstce, duchovního vůdce národa. V emigrační tvorbě, otevřeně evropským podnětům (A. Mickiewicz, J. Słowacki, Z. Krasiński), se vyvíjela hlavně poezie, jež dosáhla vrcholů slovesného umění ve všech básnických literárních druzích; v domácí tvorbě nabývala na významu próza, zatímco poezie, zvláště v Haliči (skupina Ziewonia) se blížila v mnohem českému obrození. Román získával na psychologické hloubce (N. Żmichowska), od fyziologické črty se učil zobrazení prostředí (J. I. Kraszewski, J. Korzeniowski). Vznikla i literární věda, postihující historičnost literárního procesu, vzdálená osvícenskému bio-bibliografismu.

Porážkou lednového povstání 1863 končí v polské literatuře období romantismu. Národní útlak, násilná rusifikace a germanizace země nutí kulturu k suplování neexistujících orgánů a institucí, podmiňujících život národní pospolitosti. Skromné heslo literatury "práce u základů", aplikace některých zásad pozitivistické filozofie, zdůrazňování instrumentální role literatury a vědeckého zmocňování se světa přineslo - po krátkém období tendenční literatury - rozkvet realistické prózy (B. Prus, E. Orzeszkowa, H. Sienkiewicz).

Modernistické Mladé Polsko z přelomu století bylo po druhé světové válce (zvláště v padesátých letech) nejméně zkoumáno a nejvíce odsuzováno jako úpadkové období epochy imperialismu. Přineslo však tolik nových podnětů, že řada literárních vědců dnes právě v něm vidí počátky současného, dodnes probíhajícího literárního procesu, ovlivňovaného (někdy retardáčně) politickými mezníky: 1905, 1918, 1939, 1945, 1956, 1968, 1980, 1989. Mladé Polsko rozbíjelo dosavadní konvence a vytvářelo nové básnické formy, nový básnický jazyk, novou versifikaci. Revolucionizovalo prózu (K. Irzykowski, Pałuba, 1903; T. Miciński, Nietota, 1910). V románu zájem o jednotlivce jako strukturu mnohavrstevnatou vedl k psychologizaci, subjektivizaci a lyrizaci vyprávění. Synkréze uměleckých proudů vyvolávala jejich svéráznou symbiózu v historické fresce (S. Żeromski) a současné vesnické epopeji (W. S. Reymont). Všestranný talent Wyspiańskiego navazoval na monumentální romantickou národní tragédii, uplatňoval mýtus jakožto explikaci dějin a domýšlel koncepci divadla jako syntézy hodnot básnických, hudebních, výtvarných a hereckých, organicky včleněných do celkové struktury. Rovněž v tomto období se ohlásila filozofická groteska, která se plně rozvinula mezi světovými válkami a v době poválečné.

Meziválečná léta se vyznačovala koexistencí různých směrů, stylů a literárních skupin. Základní, od modernismu počínající svár mezi literaturou služebnou, angažovanou v národních nebo společenských zápasech - a modelem literatury autonomní, zaměřené na vlastní problematiku a snažící se držet krok s evropským vývojem (Wyspiański - Przybyszewski) se přenesl do období meziválečného (realismu, autentismus, proletářská literatura v opozici k avantgardní tvorbě) a poválečného, kdy byl řešen převážně organizačními zásahy do literárního života. Přes tyto politické zásahy, zvláště citelné v letech 1948 - 1956, vlastní literární proces pokračuje ve směru na-

značením v meziválečném dvacetiletí a po roce 1956 dochází k přehodnocování literární hierarchie asi v tom smyslu, že trojici čelných tvůrců označovaných jako realisté (M. Dąbrowska, Z. Nałkowska, J. Kaden-Bandrowski) nahrazuje trojice S. I. Witkiewicz, W. Gombrowicz, B. Schulz, jejichž tvorba nyní ukazuje univerzální dimenze (Witkiewiczova anticipace absurdního divadla a protest proti totalismu; gombrowiczovský "tlak formy", svár mezi "ego" a obklopujícími jedince formami konvenčního společenského vědomí; Schulzův model současnosti, pře-transponované do mytu a metafory). Tvorba těchto autorů inspirovuje pokračovatele (S. Mrożek, T. Różewicz, St. Lem aj.).

Osmdesátá a počátek devadesátých let zpřístupnily literaturu tzv. "druhé oběhu", emigrační a samizdatovou, přiblížily problematiku sovětských lágrů (G. Herling-Grudziński), "podrobeného ducha" (Cz. Miłosz, K. Brandys), problematiku etickou a metafyzickou (K. Wojtyła, Miłosz, Z. Herbert); "novořeč" propagandy odsoudily nejen parodistickými postupy (Mrożek), ale i zlomkovitým jazykem poezie M. Białoszewského a jazykem konkrétní poezie T. Karpowicze.

* * *

Pohlédneme-li na česko-polské kulturní vztahy z tisícileté perspektivy, pozorujeme, jak se obě písemnictví vzájemně podporovala ve snaze rozvíjet se v okruhu západoevropské a středomořské vzdělanosti a kultury. Ve středověku česká strana pomáhala polské situovat se v tomto kontextu a dosáhnout renesančního rozkvětu. V 18. a 19. století polská literatura přispívala k tomu, aby česká získala zpět ztracené pozice. Tato základní duchovní orientace trvá, třebaže např. v chápání slovanské otázky dočasně byly značné rozdíly. Od konce 19. století si už každá samostatně vybojovává svou souměřitelnost s vyspělými evropskými kulturami a o jejich vzájemném poměru začínají rozhodovat především literární hodnoty. Tomuto procesu nesporně napomáhal i fakt, že v té době se ruská slovesnost včlenila mezi nejrozvinutější literatury světa. Po druhé světové válce do literární recepce rušivé zasáhla ne vždy kulturní kulturní politika. Dnes se však může znovu vzájemná výměna kulturních statků zaměřit na nejvyšší hodnoty, i když vznik volného trhu přináší jisté ohrožení literárním brakem.

LITERATURA:

- BARTOŠ, O.: Poznámky k metodologii české literární polonistiky. Slavia 3, 1974.
 GORSKI, K.: Przegląd stanowisk metodologicznych w polskiej historii literatury do r. 1939. In: Z historii i teorii literatury. Warszawa 1969.

- HRABÁK, J.: Literární komparatistika. Praha 1975.
- KREJČÍ, K.: K problematice literárních dějin, určených čtenářům jiného národa. Tamtéž.
- KREJČÍ, K.: Mýtus a dialog v historických vztazích Slovanstva se Západem. In: Československé přednášky pro VI. Mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Praha 1968.
- MAGNUSZEWSKI, J.: Literatura polska w studium slawistycznym. Przegląd Humanistyczny 5, 1978.
- MARKIEWICZ, H.: Dylematy historyka literatury. Pamiętnik Literacki 1984. z. 4.
- PEŠAT, Z.: K teorii a metodologii literárního vývoje. Tamtéž. Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa. Red.: Markiewicz, H. a Sławiński, J. Kraków 1976.
- VODIČKA, F.: Literární historie, její problémy a úkoly. In: Struktura vývoje. Praha 1969.
- VODIČKA, F.: Zvláštnosti v metodologickém zaměření dějin jinonárodních literatur. Československá rusistika VII, č. 1.
- WINCZER, P.: Problemy metodologiczne i metodyczne polonisty zagranicznego związane z opracowaniem zarysu literatury polskiej. Ruch Literacki XXVII, 1986, z. 1.
- WYKA, K.: O potřebě literární historie. Praha 1975.